

AZ ÉRTÉKORIENTÁCIÓK TÜKRÖZŐDÉSE AZ EMBERESZMÉNYBEN

(Hogyan jellemzik hallgatóink a fejlett szocialista társadalom emberét?)

KIRIPOLSZKY MÁRIA

Az értékorientációkban és az ezek alapján kiépülő értékrendszerben fogalmazódnak meg a legmarkánsabb és legrelevánsabb azok a követelmények és életelvek, amelyek a személyiség életvezetését, egész magatartását irányítják.

Az egyéni értékorientációk mutatják meg azt, hogy az adott személy tágabb (társadalmi) és szűkebb (csoport) környezetének értékeiből mit fogadott el és épített be saját értékrendszerébe.

A társadalom és az egyén magatartásának, életvezetésének orientációjában jelentős szerepet játszik az eszmény, azaz annak az ideálnak a megfogalmazása, amilyen az ember lenni szeretne.

Az eszmény az értékhierarchia csúcsán található magasrendű társadalmi értékek (absztrakt magatartási normák és nagyon értékes és vonzó emberi tulajdonságok) megtestesítője és közvetítője. Közvetítő úgy, hogy „egyrészt tudatossá tesz értékeket: egy fiktív ‚személy‘ tulajdonságaivá és virtuális viszonyaivá változtatja őket, másrészt a konkrét, s mindig csak bizonyos vonatkozásokban mintaszerű példákat vonja össze egy egységes ‚képbe‘.”¹ S mint ilyen, főleg az erkölcsi nevelésben játszik nagyon fontos szerepet.

Az eszmények rendkívül erős és közvetlen társadalmi hatások eredményeképpen alakulnak; alakulásuk irányát és tartalmát nagymértékben az ideológia és a világnézet határozza meg. Ugyanakkor „az eszményben összesűrűsödnek a jelen jövőbe mutató elemei, az eszmények vonatkozási ponttá, erkölcsi értékévé, az értékelés kritériumaivá válnak.”²

A tudatos személyiségformálás szempontjából tehát rendkívül fontos feladatnak kell tekintenünk hallgatóink értékorientációinak és eszményeinek feltárását és fejlesztését, hiszen hamarosan maguk is érték-közvetítő és magatartásirányító funkciót fognak betölteni: értékrendszerükkel, eszményeikkel a jövő társadalmát, a társadalom jövőjét alakítják majd.

Ez a tanulmány rövid részlet doktori értekezésünkből, melynek témája a főiskolai hallgatók értékorientációinak vizsgálata az életvezetés és a politikai magatartás szempontjából. S mivel most csak egyetlen vizsgálatunk eredményének bemutatására vállalkozhatunk, ezért szükségesnek tartunk néhány utalást tenni kutatómunkánk egészére vonatkozóan.

A vizsgálatokat az 1982/83-as tanévben végeztük 128 hallgatóval, mely a főiskola összlétszámának 9,7%-a volt. A nemek aránya, a tanulmányi ered-

mény, az évfolyamok és szakok szempontjából a minta megfelelt a természetes összetételnek, így a kapott eredmények a főiskolai hallgatóság egészét reprezentálták.

Feltáró módszereink törzsanyagát az a kérdőív szolgáltatta, mely hétféle attitűdvizsgálati eljárást foglalt magában, s az így kapott eredményeket egészítettük ki, illetve kontrolláltuk interjúkkal és mélyinterjúkkal.

Az eszmények vizsgálata kétirányú volt: az *életeszmenyt* a Morris-féle kérdőív magyar változatával igyekeztünk feltárni (Lásd Varga Károly: Magyar egyetemi hallgatók életfelfogása, Akadémiai K., 1968.), az *embereszmeny*re pedig a következőképpen kérdeztünk rá:

Véleménye szerint milyen erkölcsi sajátosságok jellemzik (vagy kellene, hogy jellemezzék) a fejlett szocialista társadalom emberét? Kérem, röviden írja le az Ön által legfontosabbnak tartott jellemzőket!

Szándékosan nem az egyéni, tehát a saját maguk által eszményinek tartott ember sajátosságait fogalmaztattuk meg hallgatóinkkal, hanem a társadalom, méghozzá a fejlett szocialista társadalom embereszmenyét, mivel úgy véltük, hogy ebben egyéni értékigényeik is tükröződnek.

Ez a feltételezésünk több okból is megalapozottnak látszott:

– egyrészt eddigi intézményes neveletésük (és sok helyen a családi nevelés is) a szocialista erkölcsi ideálnak és elveknek megfelelően gyakorolt hatást rájuk,

– másrészt maguk is pedagógusok lesznek, tehát ennek az ideálnak a jegyében kell majd orientálniuk neveltjeiket,

– harmadrészt a szocialista társadalommal szembeni ellenséges megnyilvánulással hallgatóink között nem találkoztunk; vagyis elfogadják, természetesnek veszik társadalmi rendünket, és mindezek alapján elvárásaikban csak pozitív értékek szerepelnek majd.

Várakozásunkat a hallgatói vélemények teljességgel igazolták.

Feltételeztük továbbá, hogy a fejlett szocialista társadalom embereszmenyének megfogalmazásához jelenünk adja az alapot, tehát tükrözi és egyben bírálja is a hallgatók által felvázolt jellemzők sora napjaink társadalmi valóságát. Mint ahogy Farkas Endre írja: a marxizmus felfogása szerint „a reális erkölcsi ideál a szociális valóság tendenciáiból származik, hordoznia kell a társadalmi valóság meghaladásának programját, ezért kritikai és mozgósító erejű”.³

Ugyanakkor azzal, hogy megfogalmazódik az ideálban a kívánatos, a követésre méltó magatartás, értékorientációs funkciót is betölt.

Mit szerettünk volna hát megtudni ezzel a vizsgálattal? Elsősorban azt, hogy milyen személyiségértékeket tartanak jellemzőnek és meghatározónak a szocialista társadalom emberére vonatkozóan hallgatóink; továbbá azt, hogy a szocialista erkölcs alapelveinek mely elemei kapnak jelentős hangsúlyt és melyek hiányoznak; és végezetül, hogy a jövő emberének jellemzésében hogyan tükröződik a jelen.

A véleményben mint értékítéletben gondolati és érzelmi viszonyulás egyaránt kifejeződik. Megfogalmazásához nemcsak ismeret, hanem meggyőződés és a véleménynyilvánítás érzelmi vállalása is szükséges. Talán ez a magyarázata annak, hogy nem minden hallgató vállalta a válaszadást.

A feladat vállalása

	I. évf.	II. évf.	III. évf.	IV. évf.	Összesen
Válaszolt:	27 (65,8%)	22 (71,0%)	27 (65,8%)	13 (86,7%)	89 (69,6%)
Nem válaszolt:	14 (34,2%)	9 (29,0%)	14 (34,2%)	2 (13,3%)	39 (30,4%)

Akár az ismeretnek, akár a meggyőződésnek, akár az őszinte vélemény vállalásának hiánya tartotta őket vissza a válaszadástól, ez a 30,4%-os válassz megtagadás nagyon elkeserítő, hiszen pedagógusok lesznek, s az általuk le nem írt értékeket kell rövidesen közvetíteniük. Vajon mennyire lesznek meggyőzőek? De elkeserítő egy másik szempontból is ez a majdnem 1/3-os hallgatás: vajon mi, főiskolai oktatók mennyire vagyunk meggyőzőek az értékközvetítésben, hiszen bármelyik, az előbb felsorolt hiányból fakad is a hallgatás, ez mindenképp kritika a mi eddigi nevelőmunkánkra is.

A 89 válaszból 82 volt értékelhető, mivel 5 hallgató nem értette meg a feladatot, 2 pedig „Nem tudom”-választ adott.

A 82 értékelhető válaszban 531 sajátosságot jelöltek meg összesen a hallgatók, kérdőívenként tehát 6,5 jellemző volt az átlag.

Ezek megoszlása a következő:

A jellemzők száma hallgatónként

15 jellemzőt említ	2 hallgató	30
14 jellemzőt említ	1 hallgató	14
12 jellemzőt említ	2 hallgató	24
10 jellemzőt említ	8 hallgató	80
9 jellemzőt említ	3 hallgató	27
8 jellemzőt említ	7 hallgató	56
7 jellemzőt említ	15 hallgató	105
6 jellemzőt említ	7 hallgató	42
5 jellemzőt említ	17 hallgató	85
4 jellemzőt említ	14 hallgató	56
3 jellemzőt említ	3 hallgató	9
1 jellemzőt említ	3 hallgató	3
Összesen:	82 hallgató	531 jellemző

A jellemzők igen változatosak voltak: 171-féle variáció fordult elő a válaszokban. A precíz, pontos megfogalmazástól a szűkszavú felsoroláson át a semmitmondó általánosságokig sokféle véleménnyel találkozhattunk.

Nézzünk egy-egy példát a különböző típusú válaszokra!

Átgondolt, meggyőződést sugárzó válasz:

„Életének alapja, lényege: a szívesen végzett, lelkiismeretes, becsületes munka. Legyen igényes, önmagával és környezetével szemben. Fejlett önismerete és emberismerete legyen. Humanista, szeresse embertársait, de illúziók nélkül. Higgyen egy még jobb, emberibb társadalomban, és érezze saját felelősségét is: ő is része az egésznek, az ő életétől, munkájától is függ a jövő. Legyen fegyelmezett. Az egészséges életmód váljon

életelemévé. Törekedjen a természet és a társadalom törvényszerűségeinek megismerésére, de megszerzett tudása ne legyen öncélú. Saját erejéből, ne pedig összeköttetései révén érvényesüljön. Nyitott legyen környezete és a világ problémái iránt.”

(III. évf. nőhallgató)

– Csak jellemzők felsorolása:

- közösségi tudat,
- egymás megbecsülése,
- egymás segítése,
- érdeklődés,
- önképzés,
- emberi és társadalmi értékek elismerése, megbecsülése,
- hazaszeretet,
- munkához való megfelelő viszonyulás”

(IV. évf. nőhallgató)

– Pontatlan, nem tipikusan a szocialista társadalom emberére jellemző sajátosságok megfogalmazása:

„Világnézet és hit valamiben, mely erőt ad az élethez, a munkához. Vegye észre és fogadja be a kívülről jövő szép, igaz dolgokat.”

(II. évf. férfighallgató)

– Még direktebben fejeződik ki az ideológiai zavarosság, az osztályjelleg belátásának teljes hiánya a következő válaszban:

„Nem érzek különbséget ‚kapitalista’ emberi erkölcsök és ‚szocialista’ emberi erkölcsök között. Szerintem minden embernek (társadalmi hovatartozás nélkül) egyforma erkölcsi normájának kell lenni, ezért nem tudok válaszolni a kérdésre.”

(I. évf. nőhallgató)

Az 531 ‚darab’ és 171-féle jellemzőt meglehetősen nehéz volt rendszerezni. Egy-egy lényeges és sok szavazatot kapott kategória számos, a hallgatók által felsorolt sajátosságot foglal magában. Bizonyára lehetett volna további összevonásokat is alkalmazni, vagy még több elemmel végezni az értékelést, de úgy gondoljuk, ez a lényegét nem érinti.

Gyakoriság szempontjából az első négy helyen áll a humanizmus, a közéletiség, a műveltség és a munkaszeretet. Természetesen ezek számos egyéni megfogalmazást rejtenek magukban.

A *humanizmus* jellemzője alá soroltuk a segítőkészséget, ami a maga 25-szörös előfordulásával akár külön kategória is lehetne, de itt kaptak helyet olyan jellemzők is, mint „mások elismerése, megbecsülése”, „mások megértése”, „embertársainkkal való törődés” stb.

3. táblázat

A jellemzők gyakorisága

1. Humanizmus	67 előfordulás
2. Közéletiség	53 előfordulás
3. Műveltség, sokoldalúság	39 előfordulás

4. Munkaszeretet, szocialista munkaerköles	37 előfordulás
5. Aktivitás, fogékonyság az újra	27 előfordulás
6. Öszinteség, nyíltság	25 előfordulás
7. Becsületesség	18 előfordulás
8. Önzetlenség	16 előfordulás
9. Rendezett magánélet	14 előfordulás
10. Magasszintű szakmai tudás	11 előfordulás
11. Nem anyagiasság	11 előfordulás
12. Bátor véleménynyilvánítás	7 előfordulás
13. Öntudatosság	7 előfordulás
14. A társadalmi haladás szolgálata	7 előfordulás
15. Kulturáltság, igényesség	7 előfordulás
16. Hazaszeretet	6 előfordulás
17. Felelősségtudat	6 előfordulás
18. Lelkiismeretesség	6 előfordulás
19. Optimizmus	5 előfordulás
20. Ne legyen törtető	5 előfordulás
21. Szocialista erkölcsiség	5 előfordulás
22. Elkötelezett marxista-leninista világnézet	5 előfordulás
23. Fegyelmezettség	4 előfordulás
24. Önismeret, önkritika	4 előfordulás
25. Igazságosság	3 előfordulás
26. Proletár internacionalizmus	3 előfordulás

(A többi jellemző egy-egy szavazattal fordult elő.)

A *közéletiség* címszó pedig egész széles skálát jelöl. „Érdekei, céljai a közösség, a társadalom érdekeivel, céljaival legyenek azonosak”, „legyen nyitott a közösségi problémák iránt”, „vállaljon társadalmi funkciókat”, vagy csak röviden: „legyen közösségi ember” stb.

A *műveltség* alá soroltuk a művelődés iránti igényt, az általános műveltséget, a széles érdeklődést, a sokoldalúságot, a széles látókört stb.

A *munkaszeretetet* pedig a következőképpen fogalmazták meg: munkaszeretet, „szeressen dolgozni”, „tevékeny életet éljen”, „magasfokú munkaerkölccsel rendelkezzen”, „hivatástudattal dolgozzon” stb.

A jellemzők gyakorisága alapján végülis a 3. táblázatban feltüntetett sorrend alakult ki.

Milyen következtetéseket tudunk mindezek alapján levonni?

Mindenekelőtt azt, hogy a szocialista erkölcs alapelvei közül kiemelkedő helyet foglal el hallgatónk embereszményében a humanizmus, a kollektivizmus és a munkához való szocialista viszony, sőt a további felsorolt jellemzők legtöbbször is valamely alapelv elemeként értékelhetjük.

A humanizmus és a kollektivitás iránti ilyen magas igény összecseng egyéb részvizsgálataink eredményeivel, melyek alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy hallgatónk számára a közösség, a humánus közösség az egyik legfontosabb érték.

(Meg kell jegyeznünk azonban a teljes vizsgálati eredmények ismeretének birtokában, hogy a kollektivizmus csak vágyott, csak óhajtott érték hallgatónk számára, mert magatartásukban, azaz saját közösségeik megteremtésében mindez már nem realizálódik.)

Végeredményben a hallgatók által felsorolt jellemzőkben a szocialista erkölcs minden alapértéke és eleme (elvárása) megtalálható, de nem mindegyik fontosságának megfelelő mértékben.

Rendkívül gyenge hangsúlyt kap az értékek (alapelvek) közül a hazafiság és proletár internacionalizmus, a pártosság, az elkötelezett marxista-leninista világnézet és a szocialista fegyelem.

A válaszok elemzése alapján úgy tűnik, hallgatóink egyéni és nem társadalmi mértékekben gondolkodnak és értékelnek. Mind a kollektivitásnak, mind a humanizmusnak inkább a mikroszociális jellemzőit emelik ki (mások megbecsülése, türelem, együttérzés, őszinteség, becsületesség, nyitottság, stb.), a társadalmi méretű szolidaritásról (szocialista hazafiság és internacionalizmus), társadalmi felelősségről, a társadalmi haladás szolgálatáról stb. már kevesebb szó esik. Márpedig mindez a politikai magatartás orientációja szempontjából sem elhanyagolható tényező. Bármely közösségi, közéleti tevékenység akkor töltődik meg igazán politikai tartalommal, ha rendszer-specifikussá, társadalmilag elkötelezetté válik.

A vizsgálat megtervezésekor feltételeztük azt, hogy hallgatóink a jövő emberének erkölcsi arculatát úgy rajzolják meg, hogy abban a jelen negatívumai már hiányként fognak szerepelni, avagy értékorientációs kategóriáink túlzottan felerősítve jelenik meg. „Az ideál ugyanis természete szerint *kritikusan* szemben áll a valósággal, annak bírálataát jelenti.”⁴ Nos, ez a feltételezésünk tejjésséggel igazolódott.

A jelen bírálata többféle módon jelent meg a válaszokban:

– Részben úgy, hogy kevésbé lényeges jellemzők (értékek), esetleg értékesebb sajátosságok háttérbe szorításával, erőteljesebben hangsúlyozódtak. Ilyen például az őszinteség, a becsületesség, az önzetlenség, a nem anyagias-ság, a bátor véleménynyilvánítás, a lelkiismeretesség, a felelősségtudat, a „ne legyen törtető” stb, jellemzők.

– Néhányan írásjelekkel, formai jelölésekkel érzékeltetik mindezt. Például:

„Becsületesség! és munkaszeretet!”

(II. évf. nőhallgató)

„Legyen nagyon-nagyon becsületes!”

(II. évf. nőhallgató)

Vagy az instrukció zárójelben található kiegészítését húzták alá: „(vagy kellene hogy jellemezzék)”.

– Több hallgatónál előfordult, hogy a jelen negatívumait fogalmazta meg:

„A közélet és a családi élet összhangja fontos. Mégis van, amikor a karrier miatt felrúgják a harmonikus családi életet. Egyre inkább a pénz kerül a középpontba. A hajszolt életmód jellemző az emberre. Sok mindent szeretne tudni, képezni magát, de nincs ideje rá, így minden felületes marad.”

(IV. évf. nőhallgató)

„A társadalmi tulajdont – a közöset – jó értelemben használja. Ne fektessen nagy hangsúlyt az ún. ‚szocialista összeköttetésekre’. Törekednünk kellene arra, hogy megszűnjön az egymás elleni áskálódás.”

(I. évf. nőhallgató)

– Mint az előbbi válaszból is kitűnik, a hallgató azt fogalmazta meg, hogy milyen ne legyen a jövő embere. A kritikus hangvételű jellemzéseknek egyébként ez a leggyakoribb formája, az összes válasznak mintegy 15%-a. Íme egy tipikus válasz:

„A legfontosabbnak az önzetlenséget tartom. A szocialista embertípust ne jellemezze a hatalomvágy, az érdektelenség és az anyagi javak felhalmozása...”

(II. évf. férfighallgató)

– Van aztán néhány egészen pesszimiztikus hangvételű válasz is. Például:

„(Nyilván vannak ilyen emberek, de számuk elenyésző.)”

(II. évf. nőhallgató)

„Sajnos semmi jó nem jellemzi, és azt hiszem, hogy a meglevő erkölcsi normák is esni fognak. Hogy ki tehet erről?!... (Sic! K. M.) Azt, hogy milyen kellene, hogy legyen, már sokan mások is leírták, és mégsem úgy van...”

(III. évf. férfighallgató)

A túlzásokba tévedő kritikus hangvétel, a jelen fogyasztékosságaival szembeni türelmetlenség az ifjúság életkori sajátosságaiából adódik. De a tükör, amelyet társadalmunk elé tartanak, nem torzít annyira, hogy kézlegyintéssel el lehetne intézni.

Ha rosszul értékelnek – tehát tévesen, vagy akár egyoldalúan –, az a mi hibánk is. Túlságosan sokáig élt az ifjúság és a felnőtt társadalom tudatában az, hogy szocialista társadalmunk ellentmondásokról mentes, és bizony még ma is előforduló nevelői magatartás, hogy az ifjúságban felmerülő kételyt illetlen, elfojtani való dolognak minősítendő. Valószínű ezért fordult elő, hogy a hallgatóknak majdnem 1/3 része nem vállalta a választ, s a kérdőív kitöltőse során oly gyakran elhangzó kérdés is: „Tanárnó, őszintén megírhatjuk, amit gondolunk és érzünk?”

Pataki Ferenc gondolatai adják meg a kérdés miértjére és egyben a megoldásra is a választ: „Ha a pedagógusok és a nevelésre rendelt felnőttek – óvatosság, politikai bizonytalanság vagy tájékozatlanság miatt – gyakran magukra hagyják a fiatalokat, ha hozzászoktatják őket ahhoz a gyakorlathoz, hogy vannak dolgok, amelyekről illendő beszélni, s vannak, amelyekről nem, súlyosan vétének a nevelési törekvéseink céljai ellen.”⁵

Ha pedig nagyon is élő problémákat és torzulásokat vetettek fel fiataljaink, kétszeresen is oda kell figyelni jelzéseikre. Nem mindegy, hogy milyen példát látnak, és milyen adnak tovább.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Zrinszky László: Eszmény és érték. Tankönyvk., 1971. 105. old.
2. Huszár Tibor: Az ösztönzés szocialista rendszere és az erkölcsi értékek. Társadalmi Szemle, 1974. 6. szám, 47. old.
3. Farkas Endre: Erkölcs, érték, nevelés. Tankönyvk., 1980. 46. old.
4. Farkas Endre: U. a. 52. old.
5. Pataki Ferenc: Nevelés és társadalom. Tankönyvk., 1982. 244. old.